

**ԱՌԱԾ-ԱՍԱՑՈՒԱԾՔՆԵՐԸ,
ԱՆԷԾՔ-ՕՐՀՆԱՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐԸ
ԱՐՑԱԽԻ ԲԱՆԱՀԻՍՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ**

ԱՐՄԷՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ
armen.sarkisyan.68@mail.ru

Արցախի բանահիւսութիւնը հայ ժողովրդական բանահիւսութեան բաղկացուցիչ մասն է: Բանահիւսական սեռերը բազմազան են, որոնց մէջ իրենց դիպուկ արտայայտութեամբ առանձնանում են առած-ասացուածքները, անէծք-օրհնանքները եւ հանելուկները: Բանահիւսական այս սեռերը յաւելեալ համ ու հոտ են տալիս լեզուին, առաւել պատկերաւորութիւն, գունային երանգներ ու միտքի եւ տեսողութեան այլ տարածութիւններ են առաջացնում թէ՛ ասողի եւ թէ՛ լսողի մօտ:

ԱՌԱԾ-ԱՍԱՑՈՒԱԾՔՆԵՐ

Առածները փոխաբերական իմաստ ունեցող կարճ ու պատկերաւոր ասոյթներ ու դատողութիւններ են, որոնցում կեանքի տարբեր երեւոյթներ բնութագրում են սրամտօրէն ու կատարեալ ամբողջականութեամբ: Դրանք փաստօրէն հայ ժողովրդի դարաւոր կենսափորձի եւ հայեացքների խտացումներն են՝ գեղարուեստական մեծ ընդհանրացման հասած բանաձեւումների մէջ: Իրենց սեռի յատկանիշով առածներին գրեթէ համընկնում են ասացուածքները, այն տարբերութեամբ, որ սովորաբար գործածում են առանց փոխաբերական իմաստի: Խոր են առած-ասացուածքների արմատները. դրանք գալիս են պատմութեան խորքերից եւ շատ դժուար, եթէ ոչ անհնար է բացայայտել, թէ որ դարաշրջանում է ստեղծուել դրանցից իւրաքանչիւրը:

Արցախեան առած-ասացուածքների մէջ արտայայտուած են բազմաթիւ ու բազմաբնոյթ երեւոյթներ: Առանձին խումբ են կազմում այն ստեղծագործութիւնները, որոնք ներկայացնում են հայ ժողովրդի արցախեան հատուածի ապրած միջավայրը, բնաւորութեան գծերը, կենսական պայմանները, քաղաքական կեանքը՝ պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում:

Օտարը-Թուրքը-Չալօթիչը

Դարեր շարունակ արցախահայութիւնը կենաց ու մահու պայքար է մղել օտար զաւթիչների դէմ՝ յաճախ ստիպուած լինելով դիմելու հարկադրական տեղաշարժերի: Դրա վառ արտայայտութիւնն է «Ալին քըլէ-ցավ, Վալին յըկեւլ»¹ (Ալին գնաց, Վալին եկաւ) առածը, որի ուղղակի իմաստը արտայայտում է օտար նուաճողների՝ իրար փոխարինելը:

Բազում դարերի կենսավորձով արցախցին յանգել է մի հետեւութեան. թշնամու բարեկամութիւնը կեղծ է եւ ցանկացած պահի կարող է վնասել. պետք է զգուշ լինել՝ «Թօրքէն նրհըտ հընգըրօթուն ըրա՛, մըհակը ծըէր-քատ վէ՛ր մէլ տինիլ» (թուրքի հետ ընկերութիւն արա, բայց մահակը ձեռքիցդ ցած մի՛ դիր): Թշնամին անողոք է, բայց եւ վախկոտ, նրան պետք է պատժել. միայն այդ դէպքում նա կարող է հաշուի նստել քեզ հետ. «Թօրքէն չըքէրանը թակիս վէշ, աշնա չի տըէոնալ» (թուրքին մինչեւ չծեծես, բարեկամ չի դառնայ):

Պանդխտութիւնը

Ընկերային-քաղակական կեանքն արտացոլող առած-ասացուածքների մէջ առանձնանում են պանդխտութեան ստեղծագործութիւնները, որտեղ ներկայացւում է հայրենիքից ու ընտանիքից հեռացած պանդուխտի ծանր ողբերգութիւնը. «Ղարիբը օրիշին վըէղումը մինակ ըրտասունք կը թօղնէ» (պանդուխտը ուրիշի հողում միայն արտասուք կը թողնի), «Ղարիբին հացը լըղէ յա, ճուրը՝ աղու» (պանդուխտի հացը լեղի է, ջուրը՝ դառը), «Ղարիբին հըէտէ մին օրը մին տարէ յա» (պանդուխտի համար մի օրը մի տարի է), «Ղարիբ մարթին վէզը ծօռ կինի» (պանդուխտ մարդու վիզը ծուռ կը լինի), «Ղարիբին հանգլիստը առանց քար կինի» (պանդուխտի գերեզմանոցը առանց գերեզմանաքարի կը լինի):

Լաւատեսութիւնը

Սակայն, չնայած կեանքի ծանր պայմաններին, արցախցին յոռետես չէ. չկորցնելով պայծառ ապագայի հեռանկարն ու յոյսը՝ նա պայքարում է իր անկախութեան ու ազատութեան համար, անդադրում աշխատում. «Հայը ումէղավ ա ապրում» (հայը յոյսով է ապրում), «Հայը մինչըէվ նըղանա վէշ, յըէտ չի տըէոնալ» (հայը մինչեւ չյոզնի, ետ չի դառնայ):

Հայրենի Բնաշխարհ

Մի շարք առած-ասացուածքներում ներկայացւում է պատմական Արցախի բնաշխարհը՝ լեռներն ու ձորերը, գետերն ու առուները, դաշտն ու արօտը, քարն ու հողը. «Մարէն սըվէր կավը սարումը կը ծընէ» (սարին սովոր կովը սարում կը ծնի), «Մարերը ըրուտալին տըէղ ծօրէրըն ըն ըրօտում» (սարերը որոտալու փոխարէն ձորերն են որոտում), «Մարը հիշկան պէցուր ինի, կըլիսէ ծունը էնքան շատ կինի» (սարը ինչքան բարձր լինի, գագաթի ձիւնը այնքան շատ կը լինի), «Ըրասիւէն դըրաղէն վէր էշ թավիլ տա, մօխէրը ինձանավ կըտա» (Արաքսի ափին եթէ էշ թաւալուի, մոխիրը ինձ կը կայչի), «Քյուռէն դարդը Քյուռան վարար ա» (Քուռի դարդը Քուռից վարար է):

Յատկանշական է, որ առած-ասացուածքներում տեղ են գտել հիմնականում այն բոյսերն ու կենդանիները, որոնք աճում ու ապրում են Արցախի հողում եւ արցախցու կեանքում կարելու դեր ունեն. «Խաղուն վեր հըսավ, ծըմէրուկէն մըհալ քըցօղ չինիլ» (խաղողը եթէ հասունանայ, ձմերուկին ուշադրութիւն դարձնող չի լինի), «Ղարաբաղցունը օթըն ա, թօթը, թիյին կօթը» (ղարաբաղցու համար կարելու է օղը, թութը, բահի կոթը), «Ճըղպօրէ ծառէն քարավ տըվօղ շատ կինի» (ընկուզենիին քար նետող շատ կը լինի), «Արտը վէր նըմըրդօթուն անէ, կավը տօնը կը պահէ» (արտը եթէ նամարդութիւն անի, կովը տունը կը պահի), «Էշը վէր կա, վըէսկէ յա թըրքում» (էշը որ կայ, ոսկի է արտաթորում), «Յըէգնանը քաշածը մինակ ուրան կաշին ա գյուղում» (եգան քաշածը միայն իր կաշին է իմանում), «Շօնը վէր շօն ա, ուրան թըգնըլատըէղը թամուգ ա պահում» (շունը որ շուն է, իր նստելատեղը մաքուր է պահում), «Օխձան էլ ըն ճար շինում» (օձից էլ են դեղ պատրաստում):

Արցախցու Կենցաղը, Առօրեան Ու Հայեացքները

Առած-ասացուածքները յստակօրէն ներկայացնում են արցախցու կեանքի պատկերը, հասարակական կենցաղը, սովորոյթներն ու հայեացքները: Դարեր շարունակ աշխատաւոր գիւղացին ճնշուել ու հարստահարուել է ոչ միայն օտար զաւթիչների կողմից, այլեւ իր ազգակից տէրերից, քաջ գիտակցել հարուստների եւ աղքատների անհասարկութիւնը. «Ապրէլ կա՝ յըէղ ա, ապրէլ էլ կա՝ լըղէ յա» (ապրել կայ՝ իղ է, ապրել էլ կայ՝ լեղի է), «Ապրէլ կա՝ արծաթ ա, ապրէլ կա՝ արկաթ ա» (ապրել կայ՝ արծաթ է, ապրել կայ՝ երկաթ է), «Ապրէլ կա՝ մըռնէլա փիս ա» (ապրել կայ՝ մեռնելուց վատ է), «Հարուստը ջուրէն ա թըխում, քյասիբը՝ ծույնէրէն» (հարուստը գրպանին է խփում, աղքատը՝ ծնկներին):

Կենցաղային Փոխարարութիւնները

Բազմաթիւ ստեղծագործութիւններում արտացոլուած են կենցաղային յարաբերութիւնները: Յատկապէս ակնառու են արինակցական-ազգակցական եւ ընտանեկան յարաբերութիւններն ու դրանց առնչուող երեւոյթները ներկայացնող առած-ասացուածքները, որտեղ ժողովուրդը տուել է ծնողի ու զաւակի, եղբոր ու քրոջ, ամուսնու ու կնոջ, հարսի ու սկէսրոջ բնութագիրը՝ բացայայտելով նրանց միջեւ եղած փոխարարութիւնը. «Մօրը աշկէն խօխան մըծանալ չի» (մօր աչքին երեխան չի մեծանայ), «Մօրը մին օրթնանքը օխտը վըրթըրէղու անէսկ կը քանդի» (մօր մէկ օրինանքը եօթ վարդապետի անէծք կը քանդի), «Հօրը-մօրան կըման ըշխարքումըս ամմէն հինչ կըքըթէնվա» (բացի հօրից ու մօրից, աշխարհում ամէն ինչ կը գտնուի), «Հօրը-մօրը դադիրը չըգլիդօղը Ըստուծէն դադիրը գլիդալ չի» (հօր եւ մօր յարգը չիմացողը Աստծոյ յարգը չի իմանայ),

«Ախճիգը տուսի պատ ա» (աղջիկը դրսի պատ է), «Տրդան տանը սրթունըն ա, ախճիգը՝ նըխշընըգարը» (տղան տան սինն է, աղջիկը՝ զար-դը), «Քուրըն ասում ա՝ ախպեր օնիմ, ախպերըն ասում ա՝ քուր չօնիմ» (քոյրն ասում է՝ եղբայր ունեմ, եղբայրն ասում է՝ քոյր չունեմ), «Ախպերը ախպօրը մըտնեղը օգյիլ չի, փիս ապրելը կօգյի» (եղբայրը եղբօր մեռնելը չի ցանկանայ, վատ ապրելը կը ցանկանայ), «Կընգանը պաղեվը մարթը կը պահե, մարթինը՝ կընեգը» (կնոջ պատիւը ամուսինը կը պահի, ամուսնունը՝ կինը), «մարթինը կընեգըն ա, կընգանէնը՝ մարթը» (ամուսնունը՝ կինն է, կնոջինը՝ ամուսինը), «Հարթնը պըլօթուն ըրավ, ըսկէսվօրը քըլթը դըղեցէն» (հարսը խենթութիւն արեց, կեսրոջը պատժեցին), «Ըսկէսուրը ընգուճէն մինը քառ կը պահե» (կեսուրը մի ականջը խուլ կը պահի) են.:

Մարդկային Բնութագրումներ

Արցախեան առած-ասացումներում մեծ տեղ ունեն մարդու անձնական ու հասարակական յատկութիւններին, բնաւորութեանն ու խառնուածքին նուիրուած բանաձեւումները: Դրանցում ամէնից առաջ վեր են հանում մարդու դրական յատկանիշները:

Ժողովուրդը խորհուրդ է տալիս գործ ունենալ բանիմաց, խելօք, անշահախնդիր մարդկանց հետ. «Խելունք մարթին նըհրէտ քար կըրէ, կյիժին նըհրէտ փըլավ մէ՛լ օտել» (խելացի մարդու հետ քար կրիր, գժի հետ փլաւ մի՛ կեր), «Խելունք դուշմանը կէս պարիկամ ա» (խելացի թշնամին կէս բարեկամ է): Այլ ստեղծագործութիւններում ներկայացում են մարդու բացասական յատկութիւնները՝ ագահութիւնը, շահամոլութիւնը, անբարոյութիւնը, գողութիւնը են. «Տանձը՝ ինձ, խընձօրը՝ ինձ, շըվթալու վէլ ա ըշտահըս տամ» (տանձն ինձ, խնձորն ինձ, դեղձ էլ եմ ցանկանում), «Մինին տօնը նի կացավ, էն մինը կըրակէն յըրա խըրաված ըրավ» (մէկի տունը հրդեհ ընկաւ, միւսը կրակի վրայ խորոված արեց), «Ղըխպին օխտը լուգու կինի» (անբարոյականին եօթ լեզու կը լինի), «Կյօղը ասից՝ հուրը օնէ, իմըն ա» (գողն ասաց՝ ով ունի, իմն է):

Իմաստուն ու խորն են արցախցու հայեացքները աշխատանքի ու հասարակութեան՝ ժողովրդի մասին: Պէտք է գնահատել աշխատանքը «Ըշխըդանքէն կյինը գյիդօղը մարթինըն էլ կըգյիդա» (աշխատանքի գինն իմացողը մարդունն էլ կ'իմանայ): Աշխատանքը պահանջում է մեծ դժուարութիւններ «աշխատանքը էն ա շանը վըլեռումը, հու տըղա յա, կըձէ, տուս օնէ» (աշխատանքը շան յետոյքում է գտնում, ով տղամարդ է, կծի՝ հանի): Աշխատանքը ժողովրդի զբաղմունքն է, ժողովուրդն է աշխարհի բոլոր բարիքների ստեղծողը, եւ մարդը միայն հասարակութեան մէջ կարող է յաջողութեան հասնել. «Ժըղուվորթան տուս կըրվօղէն յա՛

վեզը կը կօտըրէ, յա՛ պօզը» (Ժողովրդից դուրս եկողի կամ վիզը կը կոտրուի, կամ եղջիւրը):

Աստծու Կերպարը

Մի շարք ստեղծագործութիւններում արտացոլուած է Աստծոյ կերպարը: Ժողովուրդը հաւատում է ամենակարողի զօրութեանը, ապաւինում նրա արդարադատութեանը, բարին ընդունելու, չարը պատժելու յատկութեանը. «Աստուծ ընօղէն ա տամ» (Աստուած անողին է տալիս), «Աստուծ հաց տըվօղէն հացը բօլ-բօլ ա անում» (Աստուած հաց տուողի հացը առատ է տալիս), «Աստուծ հըրօտօղ կըվէն պօզըր չի տամ» (Աստուած հարու տուող կովին պոզեր չի տալիս), «Աստուծ էրկու ծըէրքալ ա տամ» (Աստուած էրկու ձեռքով է տալիս), «Աստուծ դարդը տըվալ ա, դարմանըն էլ նըհըէտը» (Աստուած դարդը տուել է, դեղն էլ հետը): Մակայն ոչ միշտ է Աստուած արդար. երբեմն նա թոյլ է տալիս անարդարութիւններ. «Աստուծ վէր Աստուծ ա, էլիա դաթումը ծօռ պէնէր ա անում» (Աստուած որ Աստուած է, երբեմն սխալ բաներ է անում), «Աստուծ լլավէն տանում ա, փիսին՝ թօղում» (Աստուած լաւին տանում է, վատին՝ թողնում), «Աստուծ միինին յըէղում ա, միինին՝ դաղում» (Աստուած մէկին իղում է, միւսին՝ դաղում): Ահա թէ ինչու արցախցին խորհուրդ է տալիս երկնային տիրոջը՝ «Աստուծ, թա կարում չըս մըէզ պահիս, քըշա ց՝ մունք քըրէզ ճըղպօրու մաչու նըման պահինքը» (Աստուած, թէ չես կարող մեզ պահել, իջի բ, մենք քեզ ընկոյզի միջուկի նման պահենք):

Այսքանով չեն սպառում արցախեան առած-ասացուածքներում արտայայտուած գաղափարները: Իրականում գրեթէ չկայ առօրեայ ու հասարակական կեանքի, մարդկային յարաբերութիւնների մի բնագաւառ, որ արծարծուած չլինի այդ սեռի ստեղծագործութիւններում:

Յամառ ու արդար է դարաբաղցին, կողքահաստ, խօսքը երեսին ասող, նա չի սիրում շողոքորթել, ասում է այն՝ ինչ մտածում է, անկախ նրանից՝ դա վիրաւորական է, թէ՛ հաճելի կը լինի դիմացինին. «Ղարաբաղցէն ըստըղալ – ընդըղալ չի ըղնըմ, խօսկը քլասմա յա ասում» (ղարաբաղցին այս ու այն կողմ չի ընկնում, խօսքը ուղիղ է ասում): Ահա թէ ինչու նրա խօսքը յաճախ է համեմուտ անէծք-օրհնանքով:

ԱՆԷԾՔՆԵՐ ԵՒ ՕՐՀՆԱՆՔՆԵՐ

Ա. ԱՆԷԾՔՆԵՐ

Անէծքների եւ օրհնանքների ամենահին եւ տարածուած ըմբռնումը դրանց գերբնական ուժի հաւատն է, որի համաձայն անպայման իրագործում են դրանցում արտայայտուած ցանկութիւնները: Այդ են վկայում առայսօր պատմուող ասանդութիւնների, գրոյցների, հեքիաթների եւ այլ սեռերի ստեղծագործութիւններում տեղ գտած դիպուածները:

Արցախեան ժողովրդական այդ ստեղծագործություններում առանձնապես շեշտում է Աստծոյ անէծքի եւ օրհնանքի ազդեցութեան զօրութիւնը: Այսպէս, երիտասարդ կինը, երեխան գրկին, քարանում է, քանի որ ընդվզել է Աստծոյ գոյութեան դէմ. հովիւր, հրաժարուելով Քրիստոսին մի բաժակ կաթ տալուց, նրա անէծքով իր ոչխաների հոտի հետ վեր է ածուում քարակոյտի: Այլ դէպքերում Աստծոյ օրհնութեամբ չոր ծառը դալարում է, կենդանանում է հիւրասէր ու աստուածավախ ծնողների մահացած որդին: Իրականութիւն են դառնում նաեւ հօր, մօր, կեսուրի, հարսի, աղքատ մարդու անէծքներն ու օրհնանքները: Իսկ չբեր կանանց անէծքներից զգուշանում են բոլորը. «Սօնգարզ կընգանը անէսկը փրոնօղ կինի» (չբեր կնոջ անէծքը տեղ կը հասնի):

Ընդհանուր առմամբ անէծքն ու օրհնանքը իւրաքանչիւրիս սեփականութիւնն են. ամէն ոք կարող է օրհնել եւ անիծել, ինչպէս նաեւ ենթարկուել դրանց: Եւ ամէն ոք ոչ միայն սոսկ անիծել ու անիծուել, օրհնել ու օրհնուել, այլեւ հաւատացել է դրանց զօրութեանն ու իրականացմանը: Այլ բան է, որ, ըստ ժողովրդի ըմբռնման, դրանք պէտք է լինեն տեղին ու արդարացի, այլապէս իրականութիւն չեն դառնայ:

Անէծքներն ու օրհնանքները ուղղակի խօսքեր են, որոնք ուղղուած են խօսակցին: Սակայն դրանք ամէնից առաջ ոչ թէ երկխօսութիւններ, այլ մենախօսութիւններ են, որոնք արտայայտում են խօսողի կողմից, եւ որտեղ խօսակցի ներկայութիւնն ու խօսքը ամէնեւին էլ պարտադիր չէ: Դրանց մէջ պարզապէս խօսողը իր ցանկութիւնն է ուղղում խօսակցին՝ լաւ թէ վատ, բարի թէ չար, եւ այդ ցանկութիւնը, կախուած լինելով խօսողի կամքից, ի վերջոյ արդիւնք է արտաքին որոշ դրոյապատճառների: Տուեալ դէպքում խօսակիցը, նախքան անէծքի կամ օրհնանքի ենթարկուելը, խօսողի հանդէպ կատարում է որեւէ վատ կամ լաւ արարք, որից էլնելով էլ՝ խօսողը նրան է ուղղում իր անէծքը կամ օրհնանքը:

Կախուած այն հանգամանքից, թէ հոգեկան ինչպիսի գրգռուածութեան է հասցրել խօսողին՝ խօսակցի արարքը, նոյնքան չարութեամբ կամ բարութեամբ է նա արտայայտում իր անէծքներն ու օրհնանքները:

Համեմատութեան դէպքում դժուար չէ որոշել անէծքների ու օրհնանքների հեղինակների գրգռուածութեան աստիճանը: «Աղու օտիս» (թոյն ուտես), «Գյավուր մընաս» (անհաւատ մնաս), «Աշկըտ հըւոս» (աչքը ցաւի), «Ապըրիս տու» (ապրես դու), «Պէրանըտ քախճըր կէնս» (բերանդ քաղցր մնայ), «Շուքըվէր ինիս» (հովանաւոր լինես), «Բալատ թաղիմ» (երեխադ թաղես), «Ազգավ-ծուպավ ճինջվիքյ» (ազգով-ցեղով ոչ-չնչանաք), «Մազլէրըտ տըխտակէն սանդըրիմ» (մազերդ դագաղում սանրես), «Ծառըտ ծաղկէ ասթիւեր յօր օնէ» (ծառդ ծաղկի, աստղեր վերցնի), «Օխտը հարթնավ սուփրա-սէղան նըստիս» (եօթ հարսով սեղան նստես), «Աստուծ քըրէգ թէվէր տա, թըռչըրնէ» (Աստուած քեզ թեւեր տայ, թոցնի):

Միս կողմից, երբ մեկը հակաճառում է կամ ցուցաբերում իր խստասրտությունը, դիմելով նրան՝ երբեմն նոյնիսկ ընկերաբար յանդիմանում են «Հաստ կօխկըտ կըտըրվե» (հաստ կողո կտրուի), «Աստուծ կըտըրցընե շան խասյաթըտ» (Աստուած վերացնի շան բնաւորութիւնդ): Սրանք կարելի է որակել նաեւ խրատական յանդիմանութիւններ, մինչդեռ նենգ ու խարդախ արարքը արժանանում է բոլոր սահմաններն անցնող՝ «օխտը ըտըժանե» (եօթյարկանի) հայհոյանքների ու անէծքների, որոնց հեղինակները ամէն կերպ ձգտում են տալ արարքին համապատասխան եւ նոյնիսկ գերազանցող պատասխաններ. «Ըոնըճիճըէխ տըէոնաս» (արնաթաթախ դառնաս), «Մէդդիտ յըրա պըպըլլպապալլ անիմ» (դիակիդ վրայ պարեմ), «Մադարըտ տափումը տինիմ» (մինուճարդ հողում դնեմ), «Տըփէրան փուշի հըվաքիս» (գետնից ալիւր հաւաքես) են.: Ասել է՝ իւրաքանչիւր անէծք իր իմաստով պայմանաւորուած է անիծուողի՝ տուեալ պահի որոշակի վարքագծով, խօսքով, արարքով, վերաբերմունքով:

Ըստ էութեան լինելով պատժի ցանկութիւններ՝ անէծքները իմաստային տիպաբաժանման դէպքում վերածւում են պատժի ցանկութեան տեսակների: Ըստ Յարութիւնեանի՝ դրանք չորսն են՝ մարմնական պատիժների ցանկութիւն, ընկերային-քաղաքացիական պատիժների ցանկութիւն, բարոյամարմնական պատիժների ցանկութիւն, հոգեկան պատիժների ցանկութիւն:

Մարմնական Պատիժներ²

Արցախեան անէծքներում աւելի յաճախ արտայայտուում է մարմնական պատիժների ցանկութիւնը: Ինչ խօսք, որ ամենախիստ պատիժը անիծուողին մահուան դատապարտելն է: Անիծողը փափագում է անիծուողի բնական մահով մեռնելը՝ «Քօն ինիս, յէր չի կէնաս» (քնես, չարթնանաս), սպանուելը՝ «Գյոլլուխարավ տըէոնաս» (զնդակածեճ դառնաս), մանուկ կամ ծաղկուն հասակում մեռնելը՝ «Վէ՛ չ մըճանաս, վէ՛ չ ծաղկիս» (ո՛չ մեճանաս, ո՛չ ծաղկես), հարազատների մահը՝ «Մադարըտ թաղիմ» (մինուճարդ թաղեմ), «Ազիզըտ մըէոնե» (հարազատդ մեռնի), «Բալլարըտ կըտօրվին» (զաւակներդ կտտորուեն):

Հիւանդութեան Եւ Ցաւի Պատիժներ

Բազմաթիւ անէծքներում արտայայտուում է անիծուողին հիւանդութեամբ, մարմնական ցաւերով, կուրացած, անդամալուծուած, մարմնական տանջանքների եւ փորձանքների ենթարկուած տեսնելու տենչը. «Չառը պըկէտ վէր կյա» (հիւանդութիւնը կոկորդիդ իջնի), «Քուռանաս, չուլխանաս, քըռանաս» (կուրանաս, կաղանաս, խլանաս), «Յաքյը շըլակիս, շէմբաշէն շօռ կյաս» (մացառը շալակես, գիւղէգիւղ շրջես), «Օխճը կըճէ քըլէգ» (օճը խայթի քեզ):

Ունեզրկման, Աղքատացման Պատիժներ

Ընկերային-քաղաքացիական անեծքներում ներկայացում են հակառակորդի ունեզրկման եւ ծայրայեղ աղքատացման, ինչպէս նաեւ անտէր, անընտանիք, անսերունդ մնալու գաղափարները, որոնք կարեւոր նախապայմաններ են մարդկութեան գոյատեւման համար. «Տօնըտ էրվի, պըրիշակ տըւոնա» (տունդ հրդեհուի, աւերակ դառնայ), «Տանըտ բարաքյաթը կըտըրէ» (տանդ բարիքը վերանայ), «Մինըտ էրկու չի տըւոնա» (մէկդ էրկու չդառնայ), «Մըւըմըտ կըտըրվէ» (սերմդ վերանայ), «Պէժինքյըտ կապած մընա» (օժիտդ կապած մնայ), «Օգյօղ տըւոնաս, ըղնիս տըւոնէրը, մին կուտուր հաց չի քըթէնաս» (մութացկան դառնաս, դոնէ-դուտ ընկնես, մի կտոր հաց չգտնես), «Անդար մընաս» (անտէր մնաս), «Մըրթամըւէր մընաս» (առանց ամուսին մնաս), «Խուխու իրըւս չի տըւոնաս» (երեխայի երես չտեսնես):

Բարոյական-Մարմնական Պատիժներ

Բարոյամարմնական անեծքների նպատակն է անիծուողին ենթարկել բարոյական եւ մարմնական պատիժների: Անիծուողը փափագում է տեսնել նրան աստուածային պատժի ենթարկուած՝ անյիշատակ ու անմութագ, անպատուած, հարազատների յիշատակը պղծուած. «Աստուծ քու դուվանըտ անէ» (Աստուած քեզ դատի), «Յէւոնայինը քյըւզ պատժի» (երկնայինը քեզ պատժի), «Աստուծ անըմըտ կըտըրցընէ» (Աստուած անունդ վերացնի), «Բէյմութագ մընաս» (առանց երազանքի մնաս), «Մըտալըտ շընէրը քաշքաշ անին» (Մեռելդ շները քաշքշեն), «Մըւէվ վըւէղէն արժան չի տըւոնաս» (սեւ հողին չարժանանաս):

Հոգեկան Պատիժներ

Հոգեկան պատժի անեծքները ընդգրկում են անիծուողին կամեցուող հոգեկան տանջանքների, տառապանքների ցանկութիւններ՝ հոգու կորստեան եւ տանջանքի, տխրութեան եւ վշտի, սգոյ եւ սգաւորութեան «Ջըհանդամը քյինիս» (դժոխքը գնաս), «Հուքյիտ ըրըխավըտ տուս կյա» (հոգիդ բերանովդ դուրս գա), «Օրախ օր չի տըւոնաս» (ուրախ օր չտեսնես), «Աշըղ տըւոնաս, ըղնիս տըւոնէրը» (աշուղ դառնաս, ընկնես դոնէրը), «Շուվանը ըղնէ տօնըտ» (սուգն ընկնի տունդ):

Բ. ՕՐՀՆԱՆՔՆԵՐ

Օրհնանքներն իրենց արծարծած գաղափարներով բաժանում են էրկու խմբի՝ ապահովութեան եւ պահպանութեան³:

Առաջին խմբի օրհնանքներում հիմնականը օրհնուող անձի կամ նրա մերձատրոնների վիճակը աւելի լաւով փոխարինելու ապահովութեան

փափագն է, իսկ երկրորդ խմբի օրհնանքներում՝ տուեալ վիճակի պահպանութեան ապահովութեան:

Արցախահայ բանահիւսութեան մէջ ե՛ւ քանակով, ե՛ւ բազմազանութեամբ աչքի են ընկնում բարօրութեան բանաձեւերը, որտեղ խօսողը խօսակցին ցանկանում է երկար ու ապահով, բարեկեցիկ կեանք, յաջողութիւն, հոշակ, իղձերի իրականացում, բարեյաջող ամուսնութիւն, երջանկութիւն ու սէր, ողորմածութիւն, հոգեկան հանգիստ, օջախի շէնացում, բազմազաւակ ընտանիք. «Ումբըրըտ երկան ինի» (կեանքդ երկար լինի), «Տաշտըտ միշտ լիզը ինի» (տաշտդ միշտ լիքը լինի), «Անիս՝ օտիս, անիս վէշ՝ օտիս» (անես՝ ուտես, չանես՝ ուտես), «Մինըտ հրզգար տըռնա» (մէկդ հազար դառնայ), «Տօնըտ շէն կէնա» (տունդ շէն մնայ), «Ընրմավեր տըռնա» (անուանի դառնաս), «Ըշտըղ կօխիս՝ կընանչի» (որտեղ կռիես՝ կանաչի), «Աստուծ մուրազըտ կըղարէ» (Աստուած երազանքդ կատարի), «Պարավ կընընչ-կյարմուրըտ կապիս» (բարով ամուսնանաս), «Մին պերցու ծրրանաք» (մի բարձի ծերանաք), «Ըղօրմի քա հօր» (ողորմի քո հօրը), «Աստուծ համփերութուն տա» (Աստուած համբերութիւն տայ), «Օջաղըտ շէն կէնա» (օջախդ շէն մնայ), «Թուռնատար, ծուռնատար տըռնաս» (թոռնատեր, ծոռնատեր դառնաս):

Պահպանութեան օրհնանքների մէջ օրհնուող անձի կամ նրա հարազատների կեանքի, ունեցուածքի պահպանման գործի, չարից ու փորձանքից ազատ լինելու, Աստծոյ, սրբերի, Քրիստոսի, հրեշտակների հովանաւորութիւնը վայելելու գաղափարների արտայայտումն է՝ «Աստուծ պահէ քըլէգ» (Աստուած պահի քեզ), «Աստուծ պահէ մաղարըտ» (Աստուած պահի մինուճարիդ), «Ըստըծու ծըլէքը տանըտ յըրան ինի» (Աստծոյ ձեռքը տանդ վրայ լինի), «Շառա, փուրցանքա հըլէռ ինիս» (շառից, փորձանքից հեռու լինես), «Վըլէնըտ քարունի չի կյա» (ոտքդ քարին չդիպչի), «Աստուծ էզգանան կօխկէտ ինի» (Աստուած միշտ կողքիդ լի-նի), «Նըհատակը դըլվումըտ ինի» (տուրք նահատակը թիկունքիդ կանգ-նի):

ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

Բանահիւսութեան տարրերից են նաեւ հանելուկները: Հանելուկի սեռը ենթադրում է աւարտուն ու պարզ բանաձեւեր, կուռ, հակիրճ շարադրանք: Այն փոքր ծաւալի սեղմ ձեւակերպումներով ներկայացնում է ժողովրդի զարգացման ընթացքը, նրա կացութեաձեւը, աշխարհայեացքը, բարոյահոգեբանական առանձնայատկութիւնները:

Հանելուկների ծագումը շատ հին է եւ լիովին չբացայայտուած: Գիտնականների մեծ մասը կարծում է, որ այդ սեռի ստեղծագործութիւնները սկզբնապէս հանդէս են եկել որպէս նախնական մտածողութեան արտայայտութեան ձեւերից մէկը, եւ դրանց ծագումը կապում է նախամարդու պայմանական խօսքի հետ: Հնագոյն ցեղերի անդամները հա-

մոզուած էին, որ շրջապատող բուսական եւ կենդանական աշխարհը ապրում է գիտակից կեանքով եւ հասկանում է մարդկային լեզուն, ուստի, խուսափելով որոշ առարկաների անունը տալուց, նրանց մասին խօսելիս գործածում էին այլեւայլ արտայայտութիւններ, ինչը եւ, հաւանական է, հիմք է հանդիսացել բանահիւսական այդ սեռի ստեղծմանը:

Հանելուկ բառը ծագում է հանել բայից, որ գրաբարում նշանակում էր «ի ներքուստ արտաքս, կամ ի խորոց ի վեր ձգել, արտաքսել, ի բաց տանել, ի դուրս տալ»⁴, այսինքն՝ բացայայտել, գուշակել, վեր հանել խոր թաքնուած ներքին իմաստը: Արցախահայ բարբառում այն ծանօթ է պընգըլ, պունգըլ ձեւերով, որոնք հնչիւնափոխուած տարբերակներն են հին հայերէնի բանկն կամ բանգն բառի եւ ունեն «այլաբանական, առասպելական ստահող պատմութիւն»⁵ իմաստը՝ 'պընգըլ պէն ա' (սուտ բան է), 'ըսըծնէն սաղ պունգըլ ա' (ասածներն ամբողջութեամբ սուտ են) են.:

Հանելուկները, չնայած իրենց տարբեր դրսեւորումներին, համախմբում են որոշակի ոճական ձեւի մէջ, որի պարզագոյն տարբերակը հարցն է, որը պահանջում է պատասխան: Պատահական չէ, որ գերմանացի գիտնական Ֆրիդրիխը այն անուանել է հարցհանելուկ: Արցախեան իւրաքանչիւր հանելուկ պահպանել է հարցադրման եղանակը, որը դրսեւորում է մի շարք հարցական բանաձեւումների ձեւով՝ «էն հինչըն ա՞ (այն ի՞նչն է), էն հինչ պէն ա՞ (այն ի՞նչ բան է), էն հու վա՞ (այն ո՞վ է)» են.:

Հանելուկներն աչքի են ընկնում իրենց առանձնայատկութիւններով, որոնցից ամենաընդհանուրը նրանց կառուցուածքն է: Ամէն մի հանելուկ բաղկացած է հանելուկի բուն նշանակութիւնից եւ արտաքին պատկերից, որոնք որոշակիութեան իմաստով տարբերում են իրարից, չնայած ունեն նաեւ ներքին ինչ-որ կապ: Գուշակողի խնդիրն է բացայայտել իրենից անկախ գոյութիւն ունեցող նմանութիւնները, ինչը հենց հանելուկի լուծումն է: Հանելուկային բուն նշանակութեան եւ արտաքին պատկերի կերպաւորման ամենատարածուած եղանակը այլաբանութիւնն է, որը Յարութիւնեանը բաժանել է հետեւեալ տեսակների⁶.-

ա) Այլաբանութիւն ըստ արտաքին նմանութեան, երբ արտաքին պատկերի եւ բուն նշանակութեան միջեւ նկատուում է արտաքին որեւէ ընդհանուր գիծ. «Ծին քյինաց, թամբըր մընաց» (ձին գնաց, թամբըր մնաց) (գետ եւ կամուրջ): Այստեղ այդ արտաքին նմանութիւնը շարժման հանգամանքն է, եւ գետի հոսելու յատկանիշը փոխաբերուել է գնալու հետ:

բ) Այլաբանութիւն ըստ գործառական նմանողութեան, երբ հանելուկային եւ այլաբանական առարկաները համընկնում են որեւէ յատկութեամբ, գործառութեամբ, ինչպէս՝ «Ա՛լ յըէգնը, չա՛լ յըէգնը, հիշքան պէտնիմ՝ տար յըէգնը» (ալ եգ, չալ եգ, ինչքան բարձեմ, տար եգ) (դգալ, որ-տեղ

դգալը այլաբանուել է եզան հետ իր մի բան կրելու, տանելու յատկութեան պատճառով:

զ) Այլաբանութիւն ըստ յատկանիշների հակաբնական զուգորդման: Սա այն դէպքն է, երբ արտաքին աշխարհի առարկաների գծերն ու յատկանիշները դասատրուում են այնպէս, որ այլաբանական պատկերը վեր է ածուում անիրական, արտասովոր, ոչ-տրամաբանական երեւոյթի կամ հասկացողութեան. «Մըսէ շամփուր, ըրկաթէ խըրաված» (մսից շամփուր, երկաթէ խորոված) (մատ եւ մատանի), «Ծիքոյ ըմ տամ, ծիքոյ կըրճանըմ ա» (ձգում եմ, ձգում՝ կարճանում է) (ծխախոտ):

Մրանից էպպէս տարբերում է հանելուկների մի շարք, որտեղ բուն նշանակութեան եւ արտաքին պատկերի միջեւ որեւէ տարբերութիւն չկայ, եւ հանելուկի երեւոյթն ու էութիւնը համընկնում են իրար: Դրանք իրենք անուանում են իրենց լուծումը. «Կա՛ թէս, կա՛ թէս, անըմը տամ՝ գլխոս վէջ» (վերցրու թիս, վերցրու թիս, անունը տամ, չիմանաս)՝ բահ, թի, «Ալազ, փալազ, անըմը տամ՝ չըգլխոս» (ալաս, փալաս, անունը տամ, չիմանաս)՝ փալաս:

Ընդհանուր առմամբ, հանելուկներում առարկաների բազմակողմանի բնութագրումներ չեն տրուում, եւ հաշուի է առնում առարկայի ոչ-էական, երկրորդական նշանակութիւն ունեցող որեւէ կողմը կամ յատկանիշը: Հենց դա է պատճառը, որ նոյն առարկայի վերաբերեալ կազմուել են տարբեր հանելուկներ, որոնցից իւրաքանչիւրում հիմք է ընդունուել այս կամ այն յատկութիւնը: Օրինակ՝ «Մին պօլիգ, մաչին էրկու ջուռա ճուր» (մի պուլիկ, մէջը երկու տեսակ ջուր), «Հուլօր ա, պուլլօր ա, մազ օնէ, ծակ չօնէ» (ուրը է, կլըր է, մազ ունի, անցք չունի), «Մին տօն օնինքոյ պատերը արծաթ, մաչը վըէսկէ, վեր քընդէցէ, էլ շինվիլ չի» (մի տուն ունենք՝ պատերը արծաթ, ներսը ոսկի, եթէ քանդեցիր, էլ չի շինուի) ստեղծագործութիւնները բնութագրում են ձուն, ընդ որում՝ առաջինի մէջ նկատի է առնուել սպիտակուցի եւ դեղնուցի առկայութիւնը, երկրորդի մէջ՝ ձուի՝ անցք չունենալը, բայց նրանից մազաւորի՝ ճտի առաջանալը, երրորդի մէջ՝ ձուի կեղեւի արծաթագոյն, իսկ դեղնուցի ոսկեգոյն լինելու երեւոյթը: Դրան հակառակ՝ արցախցին ստեղծել է հանելուկներ, որոնք կարող են ասուել տարբեր, նոյնիսկ սեռով, տեսակով իրարից հեռու առարկաների վերաբերեալ: Դրանք այնուամենայնիւ ունեն ինչ-որ ընդհանուր գիծ. «Տուսը վըէսկըռ, մաչը մէս» (դուրսը՝ ոսկոր, ներսը՝ միս) կրիա, ընկոյզ, «Ալալա, բալալա, տար խաղ ըրա, պէր կախ ըրա» (ալալա, բալալա, տար խաղայ, բեր կախիր)՝ սագ, թառ, մաղ:

Սակայն արցախահայ բանահիւսութեան մէջ հանդիպում են նաեւ երկակի, եռակի, բազմակի լուծման առարկաներ ունեցողներ, ինչպէս. «Մին թումբ տըլէր, թումբէն տակէն մին դուզ տըլէր, դուզին տակէն էրկու ծառ, ծառէն տակէն էրկու գլօլ, գլօլէն տակէն էրկու նօվ, նօվէն տակէն մին

Ճեղաց, ճրդացեն տակէն մին թումբ» (մի բլուր, բլրի տակ մի հարթ տեղ, հարթութեան տակ երկու ծառ, ծառի տակ երկու լիճ, լճի տակ երկու գուռ, գուռի տակ մի ջրաղաց, ջրաղացի տակ մի բլուր)՝ գլուխ, ճակատ, յօնքեր, աչքեր, քիթ, բերան, դունչ:

Բազմազան ու բազմաբնոյթ է արցախեան հանելուկների թեման: Հանելուկային առարկաների եւ բանաձեւերի մէջ արծարծուել են արցախցուն շրջապատող բուսական եւ կենդանական աշխարհը, տնտեսական զբաղմունքները, երկրային ու երկնային մարմիններն ու երեւոյթները, այն, ինչ հնարաւոր է տեսնել, լսել, զգալ: Պատահական չէ, որ այս սեռում առաջին հերթին արտացոլուել են զիւղատնտեսութեան տարբեր բնագաւառների կապուած երկրի տնտեսական բնոյթի երեւոյթներ:

Արցախցու համար կարելոր բնագաւառ է երկրագործութիւնը, որ հնուց ի վեր հանդիսացել է հիմնական զբաղմունքներից առաջնայինը: Այսպէս՝ «Մին արտ օնիմ, վարվել չի, մաչի քարերը հըմբարվել չի» (մի արտ ունեմ, չի վարուի, մէջի քարերը չեն համրուի)՝ երկինք եւ աստղեր. հանելուկի մէջ ժողովուրդը երկնքի անծայրածիր լինելը կապել է մեծ հողատարածութեան, իսկ աստղերի առատութիւնը՝ արցախեան հողերում այնքան տարածուած քարերի հետ: Կամի եւ եզների նկարագրութիւնն է տրուած «Կըլօխը փաղ, տակը քար, օթ վըննանէ երկու սար» (վերելը փայտ, տակը քար, ութոտանի երկու սար) ստեղծագործութիւնում:

Ստուար թիւ են կազմում հողագործական տարբեր գործիքների նուիրում հանելուկները. «Մին կութանէ, հարուր ըրիսանէ, կօտէ, կօտէ, էլիս լըղար» (մի բռնակ ունի, հարիւր բերան, ուտում է ուտում, էլի նիհար)՝ մանգաղ, «Մին ջանավար կա՝ հիշքան ըռէխըն ընք տամ, քուշտանըմ չի» (մի գազան կայ, ինչքան կերակրում ենք, չի կշտանում)՝ ջրաղաց:

Տարածուած են նաեւ այգեգործութեանը եւ բանջարագործութեանը նուիրում ստեղծագործութիւնները, որտեղ բնութագրում են բազմաթիւ մրգեր, պտուղներ, բանջարեղէններ, ինչպիսիք են ընկոյզը, նուռը, մասուրը, մոշը, մորին, հոնը, թութը, խաղողը, դդումը, ձմերուկը, բողկը, գազարը, սոխը, եգիպտացորենը՝ «Տուսը աղու, մաչը քախծըր» (դուրսը դառը, ներսը քաղցր)՝ ընկոյզ, «Շօրերը հանիմ, նըստիմ լաց ինիմ» (շորերը հանեմ, նստեմ լացեմ)՝ սոխ, «Քօսուտ թուլա՝ լըվաշավ պէռնած» (քոսոտ քոթոթ, լաւաշով բարձած)՝ եգիպտացորեն, «Հարը դիքյ, մարը կըռ, խօխան խէլունք, թօնը պըլէ» (հայրն ուղիղ, մայրը կեռ, երեխան խելօք, թոռը գիժ)՝ խեչմար, վագ, խաղող, գինի եւն.:

Երկրագործութեանը զուգընթաց արցախցին զբաղուել է անասնապահութեամբ, թռչնաբուծութեամբ, մեղուաբուծութեամբ, շերամապահութեամբ՝ ստեղծելով տասնեակ հանելուկներ, որտեղ որպէս հանելուկային առարկայ կամ արտաքին պատկեր հանդէս են գալիս եզը, կո-

վը, գումէշը, էշը, ոչխարը, այծը, ուղտը, հաւը, շերամորթը, մեղուն. «Մըէվ յըէզնը լուխէցէն, խօխէնքը ուրխացէն» (սեւ եզը բարձեցին, երեխաները ուրախացան)՝ բով եւ հաց, «Ինքը սարէն յըրա, սարը մաշկէն յըրա» (ինքը սարի վրայ, սարը մէջքի վրայ)՝ ուղտ, «Մըռէլիս ինքը ուրան հանգլիստը կըտըրըմ ա» (մեռնէլիս ինքն իր գերեզմանոցը փորում է)՝ շերամորթ...:

Որոշ գործերում արձագանգ են գտել Արցախում տարածուած արհեստները. «Կանանչ հինիմ, սպիտակ թիլ տամ, կյարմուր կյօրծիմ, թօխ կըտըրիմ» (կանաչ հինեմ, սպիտակ թեյ տամ, կարմիր գործեմ, սեւ կտրեմ)՝ մոշ, «Հէնգլ ախպեր՝ մինը քար ա կըրըմ, մըէկալը պատ ըն՝ շարըմ» (հինգ եղբայր՝ մէկը քար է բերում, միւսները պատ են շարում)՝ գուլպայի ճաղեր: Այս հանելուկներից առաջինում տրւում է ոստայնագործութեան, իսկ երկրորդում՝ որմնադրութեան ընդհանուր նկարագրութիւնը: Առաւել յաճախակի են հանդիպում կենցաղում գործածուող տարբեր առարկաներ՝ բով, մաղ, շերեփ, դգալ, ճախարակ, կուժ, ասեղ, գուլպայ, սանդերք, փափախ եւն.:

Հանելուկային առարկայ են դարձել նաեւ երկինքը, երկնային մարմինները, բնութեան տարբեր երեւոյթները՝ աստղերը, ամպը, որոտը, անձրեւը, կարկուտը, կայծակը, ծիածանը, ձիւնը, քամին: Առաւել ընդգծուում են արեւն ու լուսինը, որոնք ներկայանում են մե՛րթ քրոջ ու եղ-բօր, մե՛րթ հով ու տաք բովի, մե՛րթ անծայրածիր արտում վազվզող եր-կու կաքանների, մե՛րթ էլ՝ պղնձէ կաթսայի մէջ դրուած ձուերի տեսքով: Որոշ ստեղծագործութիւններում հանդէս են գալիս ժամանակի միաւորները. «Մին ծառ օնիմ՝ տըսնըրկու ճըղնանէ, ամմէն ճըղնանը ուրօսուն տիրըէվ՝ կէսը սիպտակ, կէսը սըէվ» (մի ծառ ունեմ՝ տասներկու ճիւղանի, իւրաքանչիւր ճիւղի վրայ երեսուն տերեւ՝ կէսը սպիտակ, կէսը սեւ)՝ տարի, ամիսներ, օրեր, «Օըմըէռն ա՝ կյարունքը պատէն, ամըէռն ա՝ կյարունքը պատէն» (ձմեռ է՝ գարունը պատին, ամառ է՝ գարունը պատին)՝ գորգ:

Արցախեան հանելուկները այքի են ընկնում նաեւ իրենց ինքնատիպ ու բարդ արուեստով, կառուցուածքային բազմազանութեամբ, գեղարուեստական արտայայտամիջոցների լայնակի դրսեւորմամբ, տաղաչափութեամբ:

Մրանցով չեն սպառում արցախեան առած-ասացուածքների, անէծք-օրհնանքների ու հանելուկների մէջ արծարծուած թեմաներն ու երեւոյթները: Իրականում դրանք բազմաթիւ են ու բազմազան: Սակայն ամենակուլ ժամանակը իր բացասական ազդեցութիւնն է ունեցել նաեւ այս բնագաւառում, եւ պատահական չէ, որ բանահիւսական այլ սեռերի հետ աստիճանաբար պատմութեան գիրկն են նետում նաեւ բա-

նաձեռային բանահյուսության գոհարները, ինչը եւ ասելի հրատապ է դարձնում դրանց հաւարումը:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Այս եւ յոդուածում բերուած միւս բոլոր օրինակների համար տե՛ս՝ Ա. Սարգսեան, *Արցախի Բանաձեռային Բանահյուսութիւնը*, Ստեփանակերտ, Դիզակ Պլիւս Հրատ., 2009:
- ² Սարգիս Յարութիւնեան, *Անէծքը Եւ Օրհնանքը Հայ Բանահյուսութեան Մէջ*, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ Հրատ., 1975, էջ 199:
- ³ Նոյն, էջ 249:
- ⁴ *Նոր Բարգիւրը Հայկազեան Լեզուի, Հտր. II*, Երեւան, ԵՊՀ Հրատ., 1981, էջ 45:
- ⁵ *Նոր Բարգիւրը Հայկազեան Լեզուի, Հտր. I*, Երեւան, ԵՊՀ Հրատ., 1979, էջ 437:
- ⁶ Սարգիս Յարութիւնեան, *Հայ Ժողովրդական Հանելուկներ*, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ Հրատ., 1960, էջ 16:

THE CHARACTERISTICS OF THE STANDARDIZED/FORMULATED ORAL FOLKLORIC SAYINGS OF ARTSAKH (SUMMARY)

ARMEN SARKSIAN
armen.sarkisyan.68@mail.ru

The author categorises the standardized oral folkloric statements of Artsakh. He groups them in the conventional categories of proverbs and sayings, blessings, curses, puzzles/enigmas.

The author highlights the characteristics of these categories and, as a general note, he concludes that these reflect the perceptions of the Artsakh people, their moral values, their lifestyle, their work ethics, etc. The author underlines the fact that due to world sociological and technological changes these oral creations have started to disappear. Particularly with changes in the socio-political sphere, a large number of proverbs have ceased to exist, like the one which says “*Alin ketsaw, Valin yegaw*” (Ali went and Wali came, i.e. a foreign occupier left and a new one came).